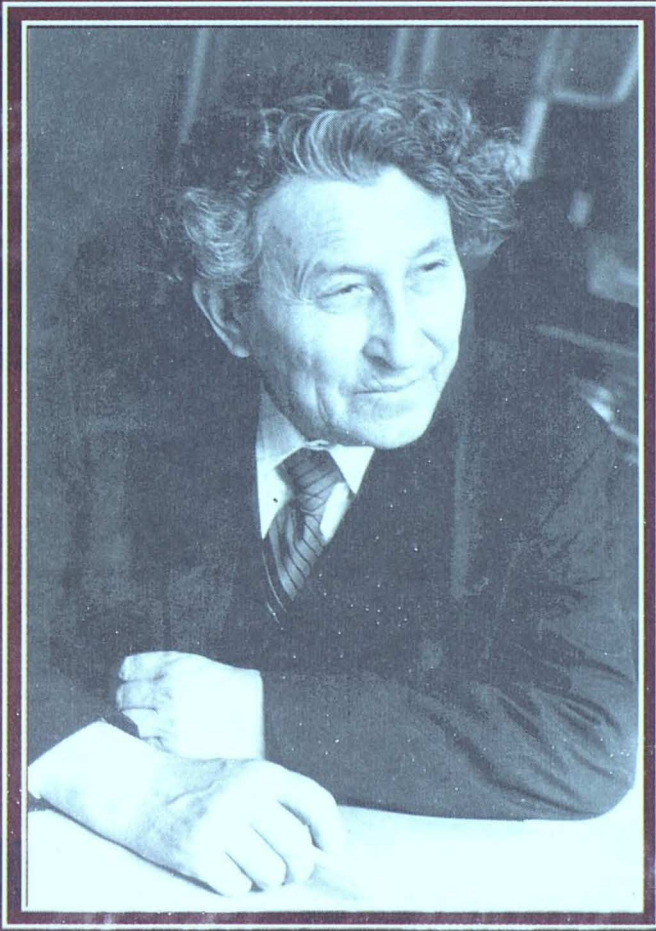

Հգծս
մեմուարս

ՁԵՄ ԸՆԴՐՈՒՄԻ
ՄՅԱԼԻ ԵՄԵԼԻԿՄԵՐ

ӘБУ САРСЕЖБАЕВ

туралы естеліктер

Алматы "Білім" 2005

ББК 84 (5Қаз)
С 28

Құрастырған
Райхан Әбуғалиқызы Сәрсенбаева

С 28 Әбу Сәрсенбаев туралы естеліктер. – Алматы: “Білім”
баспасы, 2005 ж., — 240 бет. + суреттер 8 бет.

ISBN 9965-09-331-8

Қалың оқырман қауымға арналған бұл кітап халқымыздың көрнекті қаламгері, өзі де, өлеңі де ақша бұлттай таза, адалдықты ардақтап өткен Әбу Сәрсенбаевтың (1905–2005) азаматтық, ақындық келбеті жайында сыр шертеді. Қазақ халқының классик жазушыларының, Әбекеңмен қатар жүрген құрбыларының, замандастарының, көз көрген ізбасар іні-қарындастарының жүрекжарды сырлары мен зерттеу мақалаларын ақынның 100 жылдығына орай жинақтап, ел-жұртына ұсынып отырмыз.

Әдебиетіміздегі үлкен тұлғаның бірі Әбу Сәрсенбаевтың қаламгерлік келбеті жас ұрпаққа тағылымды болатыны сөзсіз.

С $\frac{4702250200}{412(05)-05}$

ББК 84 (5Қаз)

ISBN 9965-09-331-8

© “Білім” баспасы, 2005

ТОҚСАННЫҢ ТОЛҒАУЫ

Той... Той да той! Қазақта “Той тойға ұлассын” деген тамаша тілек бар. Құдайдың сол тілекті бергені болса керек, той көбейді... Әбу ақын Сәрсенбаевтың тойы және анау-мынау емес, ағамыздың тура тоқсанға толған тойы. Ал біз болсақ, Жамбыл феноменін өз алдына қойғанда, көзі тірісінде тоқсанын тойлаған қазақ ақынын көріп отырғанымыз — осы.

Демек, бүгінгі сөз — жай сөз емес, толғау. Тоқсанның толғауы! Ендеше, бұл тойдың сауалы қызық қана емес, қиын. — Қалай толғау керек?

Бүгінге дейін мұндай сұраққа да онша қинала қоймаушы едік. Жамбыл атамыздан Жаппар ағамызға дейін, одан былай тағы да жапа-тармағай, әйтеуір, ақын атаулының туған күнін тойласақ болғаны, есіле, көсіле мақтап, марапаттай жөнелуші едік.

Біздің осы шағымызға биыл Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың айрықша назар аударуымен ЮНЕСКО арқылы бүкіл әлем көлемінде дүркіреп өткен Абай тойы күрт өзгеріс енгізіп кетті.

Қандай өзгеріс?

Әдебиет — ардың ісі. Қайталанбас ғажайып және мәңгілік көркем туындылары туған халқының айдын-дария арына айналған алып ақын бір ғана ортадағы мақтау-марапат дегендерден аттап өтіп, күллі дүниежүзілік саф таза сұлу өнердің мақтаныш-мерей биігіне бір-ақ секіріп шықты да, Гете мен Пушкинге иық тірестіріп тұра қалды. Құнанбайдың Абайы, өзі айтқандай, “Әкесінің баласы” емес, “Адамның баласына”, бұдан да гөрі дәлірек айтсақ, арманы заңғар адамзаттың Абайына, қасіреті мол қазақ ұлтының дәл әлгі контекстегі ақыл-ойына, ар-ожданына, абыройына осылай айналды.

Осы шындықты “Ұлы тойдың ұлағаты” деген аса ойлы мақаласында Республика басшылығы атынан вице-премьер Иманғали Тасмағанбетов былай қорытты: “Абай — біздің ұлттық мәдениетіміздің ұлы шыңы ғана емес, ол біздің ар-намысымызға, өмірлік өлшемімізге, ұлттық идеологиямызға айналған рухани абызымыз. Пікіріміздің пірі, рухымыздың туы”.

Біз әрбір әдеби эстетикалық құбылысқа осы биіктен қарап, талант тойын осы тұрғыдан әрі сыншыл толғауымыз шарт! Сонда ғана, мысалы, тоқсандағы Әбу ақында тану және таныту құр даңғаза той емес, той үстіндегі ойға көшеді. Ақын һәм ақындық туралы түйін-тұжырымдар тамсанудан емес, талдаудан туындайды. Осыны Әбу ағаның өзі де қатты ескертіпті:

Мен білмеймін — жаманмын ба, жақсымын,
Мен келгелі бұл әлемге
Талай таңдар атып,
Талай батты күн,
Алтын таулар орнаттым деп
Мақтануға қақым жоқ,
Еңбекпенен өтті әйтеуір жастығым.
Ұзақ жасап, бітіргенім аз болса,
Сақалымның сата алмаймын ақтығын.

Дұрыс-ақ. Біздің ойымыз да осы: талант иесінің мақтаудан гөрі мақтануға лайық сыры мен сымбатын, қадірі мен қасиетін іздеп табу. Дей тұрғанмен, тап осы жолы, әрине, өзгелер бет алды мақтамай-ақ қойсын, бірақ ақынның өз басының “мақтануға қақым жоқ” дегені дұрыс емес. Керісінше, әбден қақы бар.

Неге?

Алдымен, тоқсанға тірі жетудің өзі ерлік!

Бүгін мақтанбауға болмайды.

Ғабит ағамыз бір көңілді отырыста ойын-шыны аралас:

— Жігіттер! — деп еді өз әдетімен ырғала, ыңырана сөйлеп, — жігіттер, ерліктерің жетсе, сексеннің бесеуіне дейін өмір сүріп көріңдер. Ал одан әрі құр “көлөкәйттің” қажеті жоқ.

Өзі сөйтті. Өзінің досы Ғабиден аға да солай етті. Ал Әбекең Ғабең белгілеген межеден бес жыл асып түсті және жай асқан жоқ, сол соңғы бес жылдың ішінде бұрқырата жазып, бізге “Ғасыр мен ғасыр беттессе” деген қол-аяғы балғадай бір том жыр жинағын ұсынды.

Бұған қалай мақтанбасқа!

Мақтанбауға болар еді, егер бұл кітаптағы өлеңдер, айталық, осы ақынның бұдан қырық жыл бұрын жазып-бастырып шығарған “Миллиардтың ізімен” деген кітабындағы шындықты сол кездің жасанды жалаң ұранымен жалаулата, бодандықты бостандыққа сайып желпілдете жырлаған желғабыз жазбалары секілді болса!... Жоқ. “Ғасыр мен ғасыр беттессе” жинағында ақын, “Желпілдеген ала ту жиырылып, ойға түскен күн” деп Махамбет айтпақшы, осынау тоқсан жылдық мерейтойды тойлауға жиналған дүйім жұрт алдында

өзінің ғасырға жуық өмір жолына “жаңаша ойлау” тұрғысынан терең толғана қарап, шығармашылық есеп береді. Сонда оның өнерге көшкен ұзақ өмір жолы өзі ғұмыр кешкен дәуірдің айнасына айналады.

Әбу шығармашылығының таным тарапындағы мәні мен мазмұны осы арада жатыр.

Жарық дүниеде тоқсан жыл жасаған Әбу аға өзін үстіміздегі жүз жылдықпен құрдаспын, тіпті одан үлкенмін деп ойлайды. Неге десеңіз, 1905 жылы Сәрсенбаев келгенде XX ғасыр басталған жоқ-ты. Сол кездегі саясатқа бақсақ, жаңа ғасыр 1900 жылғы қаңтарда емес, 1917 жылғы Қазанда—жер-жаһанда Ақырап төңкерісінің жеңісін паш еткен “Аврора” дауысынан басталды. Сөйтіп, жаңа ғасыр жетпіс үш жыл өрі қиын, күрделі, әрі ауыр, азапты тіршілік кешіп, тоқсаныншы жылдардың басында-ақ оп-оңай күйреп, құлап түскен Қызыл империяның қызғылт ғасыры болды. Тағдыр Әбу әл-Атырауиды да осы ғасырдың ұлы, осы дәуірдің үні ғып жаратты. Сондықтан да Әбу прозасы осы дәуірдің сыры, Әбу поэзиясы осы ғасырдың жыры болмауы мүлде мүмкін емес еді. Сондықтан да оның “Толқында туғандар” романы Кеңес өкіметін орнату һәм орнықтыру әрекетін байыптайды. Ал өлеңдері мен поэмалары өз замандастарының “жарқын келешек” жолындағы “жан қиярлық” күресін кестелеп, кеңестік отанды жаудан қорғау шайқасындағы сұрапыл ерлігін суреттейді. Осыған қарап, Әбу прозасы мен поэзиясының таным тарапындағы мәні болғанмен, қазіргі жаңа заманға лайық тәрбие саласындағы маңызы осал деп, оны қираған Қызыл империяның күліне көміп тастауға бола ма?

Тоқсандағы Сәрсенбаев шығармашылығы туралы толғанғанда біздің алдымызда тұратын ең үлкен сұрақ осы!

Рас, Әбу Сәрсенбаевтың бас кітабы “Толқында туғандар” романы былай аяқталады: “Лениндік армияның революцияшыл солдаттары — біздің әкелеріміз. Біз, лениншіл жас жеткіншектер, олардың тарихи ісіне көмекші боламыз. Қандай мақтаныш, қандай бақыт!” (Бес томдық шығармалар жинағы, 1982 жыл, 3-том, 414-бет).

Бүгінге Ленинге, Ленин партиясына, Қазан революциясына көзқарас қандай екені әмбеге аян. Соның ыңғайымен Сәрсенбаевтың әлгі сөздеріне қол сілтейміз бе, қайтеміз?!

Тоқсанның толғауы дегеніміз, тойлау үстінде толғана ой ойлау дегеніміз осы және мұның өзі тек Сәрсенбаев шығармашылығына ғана емес, тұрлаулы тұлғаларының бірі болып табылатын күллі Қазан кеңес әдебиетіне байланысты ой-толғаныс деп түсінуіміз қажет.

Тарих дөңгелегін кері айналдыру, яки халықтар тарихын қайта жасау қандай мүмкін емес десек, кешегі Кеңес Одағына біріккен халықтардың көркемдік даму тарихында көп ұлтты кеңес әдебиеті, яки социалистік реализм әдебиеті деген сөз өнері болғанын, оның ту ұстаушылары Одақ көлемінде Максим Горький мен Владимир Маяковский, қазақ топырағында Сәкен Сейфуллин мен Сәбит Мұқанов болғанын жоққа шығару сондай мүмкін емес.

Туған әдебиетіміздің осы бір ғасырға жуық Кеңес дәуірін қалыптастырған сардарлары — Сәкен мен Сәбит; солардың соңына ерген көп сарбаздардың бірі — Әбу. Мұны Сәбит аға елуге толғанда Қасым ақын былай жырлады:

Сәкелеп ердік соңыңа,
Мәпелеп бақтың біздерді.
Бастап бір түстің соныға,
Қумадық ескі іздерді.

Сол дәуірдегі әдебиет сардарлары мен сарбаздары, Аманжолов айтқандай, көне іздерді тастап, соны соқпаққа түскен “тар жол, тайғақ кешуде” (Сәкен) адасса — жаппай адасты; қателессе — жаппай қателесті. Бұған жеке адам емес, жалпы қоғам, жалпы заман кінәлі.

Бірақ әдебиет — қашанда әдебиет, ол өзінің көркемдік таным тарапындағы, эстетикалық тәрбие саласындағы ұлы миссияның сол кездің өзінде танған жоқ. Кеңес әдебиеті — Кеңес дәуіріндегі шым-шытырық, шытырман шындықтың шежіресі және жай емес, көркем шежіресі. Сол үшін кеңес жазушылары өз ғасырындағы өмір шындығын өнер шындығына айналдыра шындап қана қоймай, келер ғасырлардың жады үшін шегелеп қойды. Сол шегеленген шындықты танып-білмесек, біз өз басымыздан өтіп бара жатқан осы ғасырдың шырғалаң сыры мен сипатын танып-біле алмаған болар едік.

Осы тұрғыдан қарағанда, Әбу шығармашылығы — өз дәуірінің айнасы. Бұл айнаның бетінде Әбу дәуірінің алуан-алуан күнгей мен көлеңкесі, дұрыстығы мен бұрыстығы, жетістігі мен кемістігі қатар көрініс тапқан. Көркемдік жағынан келгенде, керағар қайшылықтар, идеялық жағынан алғанда, аласапыран адасулар... — бәрі-бәрі осы айнаға шұбартқан сәулесін де, мұнартқан көлеңкесін де тұтас түсірген. Ендеше, “Бетің қисық болса, айнаға өкпелеме” деген қағидаға бәріміз де қол қоюға тиіспіз.

Тоқсанның толғауынан туатын бірінші түйін — осы.

Екінші түйінді биыл шыққан жаңа кітабының беташарында тағы да ақынның өзі айтқан және ащы болса да

ашып, ашық айтқан: “Кешеге дейін өзімізді өзіміз қорлап, біздің өткеніміз болған жоқ, тарихымыз тек Кеңес үкіметінен басталады, біздің бетке ұстарымыз болмаған, мал соңында қаңғып жүрген жабайы, меңіреу халық едік, тек ұлы орыс халқының аркасында ғана жер бетінен жойылып кетпей, аман сақталдық, патша үкіметі Атамекенімізді отарлап, бізді құрып кетуден сақтады деп келдік. Қазақ хандарының бәрі жауыз, қанішерлер, қазақ жырауларының бәрі керітартпалар, ал орыс патшаларының бәрі шетінен дана, шетінен халық қамқоршысы деп сандырақтадық. Бізді солай сандырақтатты.” (“Ғасыр мен ғасыр беттесе”, 1995 жыл, 6-бет).

Бұл негізінен дұрыс пікір. Бірақ тым қатал тұжырым, әсіресе қаңтардай қалшылдаған соңғы сөздері қатал. Өзіміздің өткенімізге, яки халқымыздың өткен тарихына бұлай оқ атпауымыз керек. Бұлай оқ ату, жеңіл айтқанда, қожанасырлық! Қожанасыр қараңғыда ағараңдап ілулі тұрған көйлегін ұры екен деп қалады да, түні бойы атқылайды. Таңертең тұрса — өз көйлегі, шүрк-шүрк қырық тесік: “Сүмдық-ай, мына көйлектің ішінде өзім болмағанымша шүкір”, — деп жағасын ұстапты.

Ал Әбекең лағынет айтып отырған Кеңес үкіметі кезінде сол кеңес шындығын жырлап өзі де жүрді. Рас, адасса, жұртпен бірге адасып, біраз алданған, сандалған шығар, бірақ сандырақтаған жоқ. Сандырақ — Сәрсенбаевтыкі емес, Солженицындікі. Ол, мәселен, Кеңес кезін көзге түртсе көргісіз қап-қара түнек деп біледі. Сол “түнекте” тіршілік етіп, “түнекті” жырлаған Шолоховты жазушы емес, жәдігөй, жарымжан көреді. Сонда сол түнекті серіпкен өзінің “үрме жазбалары” секілді...

Жоқ, көркем әдебиеттің табиғатын, әдеби шығармасының психологиясын тереңірек түсінетін адамдар болсақ, мұндай ұшқарылықтан, қиыр шетке шығандап шығып, лағып кетуден сақтануға тиіспіз. Ол үшін Некрасовқа жүгінген жөн:

Ақын болу шарт емес,
Азамат болу — міндетің!

Немене! Некрасов осыны ақындық азаматтықтан кем нәрсе болғасын немесе өзінің ақындығы азаматтығынан осал болған соң айтқан ба? Жоқ, өте-өте ірі, тіпті ұлы ақын болған соң айтқан.

Ірі ақын, ұлы ақын — әрқашан азамат ақын.

Осы ұғыммен өлшесек, Әбу Сәрсенбаевтың аса көрнекті ақындығы орасан биік азаматтығында жатыр.

Әбу Сәрсенбаевтың тоғыздан тоқсанға дейінгі саналы өмір

жолы — тап-таза адамдық, азаматтық сапар. Ол тоғыз жасында теңіз жағасындағы балық батағасында табырашы бала болып, тұңғыш рет еңбекпен табысты. Адамды адам ететін — еңбек, еңбек есейткен кісілікті кісі қайтадан ардан туады да, арман қуады. Арман, яки асқақ мақсат адамды азаматқа айналдырады. Азаматтың асыл мұраты — халық қамы; елге қызмет ету. Әбу Сәрсенбаевтың осы мағынадағы азаматтығы ақындығымен астасады да, оның қаламынан екі том өлеңдер мен поэмалар, үш кітап әңгімелер мен новеллалар, екі роман туады. Бұған жоғарыда аталған, биылғы “Ғасыр мен ғасыр беттесе” жинағын қоссақ, алты том әдеби көркем қазынаның өн бойында құс жолындай сайрап, азамат ақынның тоқсан жылға созылған ғұмырнамасы жатыр.

Асылы, суреткердің шығармашылығы оның ғұмырнама-сымен тығыз байланысты. “Мен ғұмыр бойы тек қана өзімді жазып келемін”, — деп Валентин Катаев айтқандай, жазушы шығармашылығы — оның автопортреті.

Біз Әбекеннің туған күнін елуінде де, алпысында да, жетпісінде де, сексенінде де тойлаппыз. Сол тойлар тұсында өлгі томдарды жан-жақты талдап, сол томдар арқылы жасалған Әбекеннің автопортретін әділ әрі адал бағалап, сайып келгенде, автордың өзін алақанға салғандай аялап бағыппыз.

Сол талдауларымызды бұл жолы да ұзақ қайталап жатпай, талғам, толғамдарымызды қысқа түйіп, тоқсанын тірі тойлап отырған ірі ақынның шығармасы туралы тұжырымды оның өз атынан Ұлы ақынның аузымен айтып:

Ескерткіш орнаттым мен қолдан келмес,
Ел ізі оған салған суый білмес... —

десек, мұны ешкім Әбекене артық кетті дей қоймас. Алда-жылда өлдекім “артық кетті” деп қоймай қойса, “қолдан келмес” деген екі сөзді алып қала тұрармыз, бірақ басқасына тимейміз.

Бұған тек бір-ақ қарсылық болуы мүмкін:

— Кісі көзі тірісінде өзіне өзі ескерткіш орната ма екен?

Біздің жауабымыз:

— Орнатқанда қандай! Пушкин өзінің “Ескерткішін” көзі тірісінде өз қолымен жасаған.

Талант тағдыры әрқашан солай!..

*Зейнолла ҚАБДОЛОВ,
Қазақстанның халық
жазушысы, академик.*

“Егемен Қазақстан”, 21 қазан, 1995 ж.

ТОЗБАЙТЫН ТОЛҒАУ

Көркем тірліктің көзі ашық, көкірегі сергек михнат көші өзінің тоқсан жасын үздіксіз іспен тоғайтқанды қазақ интеллигенциясы өз шоғырынан көріп-білген емес. Ауық-ауық қатты сілкінетін таулар тарихындағы айтып келмейтін апат арты да өзінің кейінгі тылсым тіршілік жүйесіне көбінше берекелі биік пен еңіс, шұрайлы жазықтар жасап қалдырады. Әлгі мөлшердегі ата жасының жартысын да бұйыртпай тағдыр төлкегіне душар еткен ақын-жазушыларымыздың ізін ала келгендерге Алла тағаланың бұл да бір сондай рахымы мол өнікті өтеуі шығар. Тоқсанға һәм соған жетеғабыл ағалар тізбегін көріп отырып, мен өмір заңының осындай жағын да ойлаймын. Өйткені қарымды қаламгер толтырған тоқсаныңыз алдымен аузы дуалы, қаламы қағыллез абыз арнасын кеңейтеді. Халықтың рухани қазынасы да көбінше солардан өнеді. Турасына көшсек, бұл біздің үзіліп қала жаздаған үдеміз. Еңкейе, үнсіз отырып ойларға берілгенде, елдің ертеңімен қапысыз қауышатын көреген қария көз жұмғалы не заман! Бәлкім, сол сәуегейдің атқан таңмен бірге хатқа төгіп, сөт сайын оқылып отыратын лебізі осы ағалардың жан дүниесінен сыртқа сыр аңғарта бастаса ше?.. Тіпті “бәлкім” емес-ау, көргеніне әділ куәлік ете алатындар оны қазірдің өзінде байқап та үлгерсе керек (“Мен кешеден келдім бүгінге” — Ә.Тәжібаев, “Ғасыр мен ғасыр беттесе” Ә. Сәрсенбаев...).

Бұл жолғы әңгімеміз өзінше біртоға, қызық адам хақында. Ащы-тұщы өмір сабағын әркім өз мүмкіндігіне қарай пайдаға асырады дегенде, біз бастапқы, атаның қаны, ананың сүті дарытқан мүмкіндікті айтатын-ақ шығармыз. Бүгін тоқсан жасына тоқырамай жеткен, еңбегін ел меншігіне көшіру үстінде көрініп те көңілін көншіткен Әбу аға (Әбуғали) Сәрсенбаев сол бастапқы болмысында баршаға баладан бетер иланбақ үшін жаратылғандай. Оның ойынша, адам атаулы оған адалын ғана айтады. Қуанышына келсек, онысы — құдды құл мінездес: лебізінен рахым райы белгі берсе — сөз бітті — ол сені құшырлана құшақтап, бетіңнен сүйеді. Ал шындық шіркін ойлаған жерінен шықпай қалғанда басқаша бапқа көшсе, ол оның өмір сабағынан жинақталған, әділ емес әрекетке қарсылығы деп түсінбек керек. Сондай жағдайда ол өз бойында жоқ деп жүрген қаталдыққа да қайран қалып, әсіресе әбігерге ұрынады. Осыны байқамасам, мен Әбекеңнің баяғы алпыс жылдығында:

Әбу ақ қой шағала, желкеннен де,
Қуанғанда сүйеді ол желкеннен де.
Ақша бұлтқа қарайды ол аспандағы,
Жердегі бір пасықтан жиіркенгенде, —

деп жаза алмас та едім. Әлгіше тумыстан, тұрмыстан жинақтағанның қосындысын қорытсақ, осы арада сен тиіспегенде — мойны бос момақан, намысына жұғыссаң — өз қайратына өзі нанбайтын нағыз қазақ жатыр. Осы бір нағыз қазақ ақын болып, жазушы болып, жас ұрпаққа оқулық та жазып бере алатын педагог-жазушы болып жаратылса, оның халық мүддесімен қабысқан жерінен жік табамыз деп бос әуреге бой алдырудың қажеті қанша?!

Әбекеңнің шығармашылық өміріндегі бары мен зары түгелдей халық қолына көшіп болғаны туралы жоғарыда айттық. Мен түрлі жанрда жазылған сол қазынаның негізінде бірімен бірі сабақтас үш сала жатқанын ғана еске түсіремін (жарға, ерге, елге құлаған махаббатының бәрі соның ішінде).

Бұл кісі — балықшы баласы, өзі де балықшы болған. Құндағынан бас шығарып бастапқы көргені—теңіз. Шығармашылығында терең түбін түптемей тынбаған тақырыбы да — теңіз. Ұлы өзеннің теңізге еңсеріле құлаған жерінен “Еділ толқыны”, “Ақмаралдың жүрегі” атты дастандар туып, Әбекеңнің ақындығын оқытса, “Толқында туғандар” мен “Теңіз әуендері” оның роман ауқымынан шыға алатын шежіре жазушылығын, ал “Теңіз махаббаты” драматург екендігің елге танытты. Менің шамалауымша, Әбекең поэзиясының лирикалық жан жүйесінен өте жиі ұшырасатын теңіз тебіреністері ақынның ой тереңдігіне өлшем болғандай. Ақ бас толқыннан “Ақша бұлт” арулар басындағы шаршыдай шаңқан шалқыса, қалың қара бұлттар қорғасындай ауыр ахуалдарға қызмет қылады. Белгілі бес томдығының қай тұсында да теңіздей телегей толғаныстардан қаламгер қайрат жинайтұғын, балық батағасындағы озбырлыққа қарсы күресте жетілген балықшы тұрмысы аңғарылып, басқаша бағыт ұстағанда соған да басшылық ете білген кемеңгер кейіпкерлер Әбекең шығармаларында көркем бір көрме залын толтырғандай болған. Сөйткен теңіз жыршысын бүгінгі құрдымға бет алған Арал, тартылған талай дариялар, уланған толқындар, ол аз дегендей, төңірегін түгел жалмап жұтқалы бас көтерген Атырау теңізінің аждаһа мінезі шерменде күйге душар еткенін оның соңғы парақтардағы пақырана күрсінісінен және көріп отырмыз.

Әбекеңнің бір сәт тізгінін босатпай берік ұстайтын, қайта айналып соққан сайын жаңа ойларға ойысып отыратын тақырыбының бірі — өзі қатысқан Ұлы Отан соғысы оқиғалары, сондағы жеңіске жетелеген ерлік пен бірлік көріністері. Осыдан біраз жыл бұрын “Қасиетті махаббат” атты өлең-роман жанрына келіңкірейтін еңбегінде мүлде бір жаңа, тартымды тәсілмен сол соғыс туралы жылнама, шешен

шежіре жариялаған еді. Одан кейінгі публицистикалық толғаныстарында ұлтаралық қатынастар төңірегіндегі адамның жарым жасын кемітетін опасыз қылықтарды — есіктен кіріп, төр менікі дейтіндер сықылдыны кінәраттай отырып та соғыстағындай жандар жарастығын аңсайды.

“Жар рухымен сырласу” делінетін дастаны арқылы өзінің ең бір ежелгі арнасы — махаббаттың құдіретті күшін тағы да алға тартады.

Поэмадағы асыл жардың өмірдегі өзін көрсем-ау дейтіндер де болуы мүмкін. Әрине, бұл арада жардың сиқырлығы, сыры, тартымды табиғаты да жаңағыдай жақсы адам бітіміне бірегей төңті қылмақ өз алдына, бұның бұлайша егіле-төгіле жаратылуының басқа да бір жағы барын жұрттың бәрі біле де бермейді. Оны мына бізден сұраңыз. Біз сізді талайғы таныс аяулы апаңызбен табыстырсақ, оның рухымен өзіңіз де жеке шүйіркелесіп, бәлкім, оған сіз іштей бүгінгі тіршіліктің бағзы бір тігісі сөгіліп тұрған жерлерін айтып, шама келгенінше шағынып бағарсыз. Бұл кісіні өмір бойы Шығыс қызының шырағданын жоғары көтеріскен атақты журналист Ләзиза Серғазина апаңыз деп біліңіз. Егер сол кісі Әбекеннің сүйікті зайыбы болмағанда, сонау “Ақмаралдың жүрегінен” бергі жердегі ағыл-тегіл махаббат хикаясы тап сол өз дәрежесінде жыр достарының жан жүйесіне отты қуатымен орныға алар ма еді? Осының өзі — өз алдына дербес тұрған бір жауапсыз сұрақ... Лезкен қиын, қызық делінетін тауқымет те, тамаша да кезеңнің бәрін бастан кешірген баяғы Қызыл отау қызы еді ғой. Ақын оның қадір-қасиетін қазбалай жоқтаса, оның да басты себебі бір ғана жалғызсырауда жатқан жоқ (Құдай ісіне күм шашпақ та жоқ). Әйелдің жақсы қылығымен жан тоғайтып дағдыланған ақын осы шығармасының өзінде-ақ шолақ қабілеттен қатты шошынады. Оны оқып отырғанда сіз өзіңіз-ақ бүгінгі баянсыз некелердің бет пердесін паршаласам дейсіз.

Әбекенді кеудесінен қарс айыра күрсіндіретін махаббат азасы туған жерді — қазақ жұртының қасиетті мекенін шексіз сүюімен сабақтас жатыр. Оны өз алдына таратып айтпай-ақ, ақынның тағы бір экологиялық элегиясынан көреміз. Айтып отырған шығармам — жаңағы сөз басында жақша ішіне алынған — “Ғасыр мен ғасыр беттесе”. Бұнда табиғатқа ғана емес, адамның өзіне, оның бүкіл болашағына төтесінен төнген апат сөз болады. О баста бұл шығарма “XXI ғасыр перзентінің жан дауысы” деген атпен жарық көрген-ді. Атының өзінен-ақ байқап отырған шығарсыз, абыз қартыңыз әлі дүние есігін ашпаған, ұлты қазақ перзентінің жан түршіктіре шырқыраған құлындағы даусына құлақ түргізеді:

“Баяғы замандардан соры арылмаған осы халыққа мынау мыстан ғасыр опа берген бе, сірә?.. Дүниеге келе қалғанда мен қандай күй кешермін?.. Басар жер, ішіп-жерлік несібем, жұтар ауам у болмаса нетсін?! Ол тұрғай, әуелім, тағдыр маған адамға тиесілі жеті мүшені түгел бұйыртар ма?! Тіпті осы халықтың өзі бүтін күйде өмір сүрдім дей ала ма скен?.. Осынау қатыгез ғасыр тең жартысын қырып салғанда, қалғанын қалай бүтін деп санауға болар?..

Усойқы кезең жұртын соңынан ерткен ерлерді екі талмап, бір жұтқанда, басқаларының иығында қалған басы қайсы? Құр бекер кеудемен кимелеген бассыз нәсілде баба болған ба? Бабасыз өскен баланың ұлт, жұрт болғанын кім көрген?..” — Ақын дүниеде жоқ сәби Пірін осыншалық үреймен жыр қанатына қондырып алып, зар биікке зауласа, сіз де одан үзіліп қала алмайсыз... Ендеше, сіз осы арада, сөз басында “әлдеқашан көз жұмғаны” айтылған көсем сәуегеймен кездесіп те қалғандайсыз. Шеңбері шексіз кең жатқан кемел махаббат деп осыны айтсақ керек!

Қилы-қилы кезеңдерде ат құрғатпай жол жүруге дағдыланған елдің әлеуметтік өміріне етене араласып әбден ысылған қалам һәм қоғам қайраткері осынау сын сағаттарда ашық айтыстарға белсене араласуын тоқтатқан жоқ. Әсіресе, әлсіреп қалған қазақ тілінің, мешеулеген мектептердің тағдыры оны ерекше алаңдатты. Әбекеннің бір кездерде баспа жұмысын басқарып, оқулықтар жасасқанын әлгі бір сөз арасында да аңғарттық. Елдің осы бағыттағы жоғын жоқтап, алыс-алыс сапарларға шығып кетіп жүрді. Көрмей қалған көз, жүрмей қалған аяқ, босап қалған буындар қай сағатта да мазасыз шал жарлығына шарасыздан көнді. Осыдан аздаған жылдар бұрын ол Астрахань облысындағы қазақ елін аралап қайтқан бетінде үкімет басшыларына тура мағынасында жылап барған, эфир мен телеэкранды үсті-үстіне пайдаланғаны да бар.

Еңбегі зая кетпеді. Іске жауапты азаматтар сол өңірге барып қайтқаннан кейін қазақ тілінде мектептер ашылып, радиоторабы іске қосылды, аймақтық қазақ газеті өмірге келді. Сол кезде жазылған бір мақаламда осы бір өнегелі іс өркенін ұзартып, республика жерінен сыртқары жатқан өзге тараптардағы қазақтар тұрмысына оңды әсерін тигізсе, тамаша болар еді деген едім.

Аулы ақын-жазушыларымыздың тірлігінде төңірегіне шам жарығындай шашыраған шарапатын күнделікті өмірімізде ауызекі айтысып, естелік түрінде жазып та жүрміз ғой. Арамызда ардақ тұтып отырған Аға кісі туралы да осындай бірер ауыз жылы лебіз білгізсек, одан шындық шырайланбаса,

жұтамасын білудей-ақ білеміз-ау... Кісінің үстінен кінәрат сөз жүгіртпесе, іші ауыратын біреулер де болады-ау... Сол біреулердің біреуі бір орайда ұялмай-қызармай, осы адамды да жершіл-жікшілдер қатарына қосты. Егер соның қиқымдай шындығы болса, туған топырағымыздың жуықтастығы үшін-ақ мен бұл кісіден бойымды аулақ ұстар едім. Жаңағыдай “Әбу ақ қой шағала, желкеннен де” деген сөзімді жалпыға жария түрде қайтып алар едім. Қаратау маңайының Зияш Қалауовасы, Талдықорғанның Қанипа Бұғыбаевасы — екеуі де осы үйдің бой жеткен қызы болатын. Екеуін де әке Әбу, аяулы ана Ләзиза өз қолдарынан ұзатқан. Екеуі де осы ұядан ақын болып шықты. Жезқазғаннан Баубек Бұлқышев, тағы да Талдықорғанның Құдаш Мұқашевы, Ақтөбенің Қуандық Шаңғытбаевы, Жымпитының Абдолла Жұмағалиевы — бәрі де Әбекеннің әр жерден теріп дегендей, өз үйіне жетелеп әкелген жеткіншектері болған. Аталғандардың ішінде майданда қаза тапқан екі марқұм өле-өлгенше осы үймен хат жазысып, майдан газетіндегі Әбекенмен де байланыстарын үзбеген. Осыдан артық оған қандай мінездеме қажет?!

Құбылмалы құлқы мол тентек теңіз үстінде он екі-он үш жасынан дүлей дауылдар азабын күн демей, түн демей, үлкендермен бірге бөліскен кісі елгезек те бейнеткер дағдысынан бір сәт жаңылмаған ғой. Кәрілік төсегі қимыл-әрекетін қысқартып тастаған бүгіндері де жалғыз қызы Райханға түннің бір уағында ойына оралғанды сол мезетте қағазға түсіретін көрінеді. Осы қылығы мынадай бір эпизодты менің есіме еріксіз түсіреді:

Бұл адам жалпы жағдай тығырыққа тірелгенде, тура мағынасында, өзін өзі ұмытқан ғой. Баяғы оқулық шығаратын баспа директоры кезінде жанын сірідей қысқан қауырт жұмыс бұның өзін де, қарауындағы өзгелердің екеу-үшеуін де түнгі жұмысқа жеккен. Сондай күндердің бірінде, түнгі сағат екілер шамасында Қазақстан Компартиясының сол кездегі бірінші хатшысы Шаяхметов (ол кісі де түнгі жұмысты күндізгіден кем пайдаланбаған) телефон соғып:

— Бұл кім? — десе керек. Қолжазба әуресімен әбден қалжырап отырған Әбекен әкесінің атын да қапелімде есіне түсіре алмай, сондағы бар тапқан амалы:

— Әй, айтып жіберіндерші, осы менің фамилиям қалай еді?..

Алыс-алыс гүлдерден шырын тамшыларын тасыған бал арасындай қазақ тәржімешілерінің бірі де — осы Әбекен. Бұл кісі қазақ тіліне аударғандардың А.Пушкин мен М.Лермонтовты, Ш.Петефи шығармаларын атасак та жетер. Әңгіменің ақырында оны да айта кетелік. Аударма тұрғай,

түпнұсқасының әлі оқылмаған талай дүниесі “қарт қойнында қалаш” күйінде қалып тұр.

Ел пайдасына сарқа жұмсалған маңдай тер, табан ет дегендеріңіз есте елеусіз қалған ба, салтанатты сағаттарының бірінде оның омырауына көз жүгіртсеңіз, көп медальдар үстінен жеті орденін көрер едіңіз. Соның біреуі — Тәуелсіз Қазақстан Президенті өз қолынан тапсырған “Парасат” ордені.

Зейнетке қоса бейнетінің өзін парызындай құптаған тоқсан жастағы абыз адамға:

— Қартайдым деп қажыма, еңбегің — ел аузында тозбайтын толғау! — дегеннен асып не айта аламыз, иншалла, расы да сол.

*Хамит ЕРҒАЛИ,
Қазақстанның халық жазушысы,
Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты.
“Қазақ әдебиеті”, 26 қыркүйек, 1995 ж.*

АРТЫНА ӨЛМЕЙТҰҒЫН СӨЗ ҚАЛДЫРҒАН

*Әбу Сәрсенбаевтың сексен жылдығында:
Сен болсаң — қанат қақтың Атыраудан,
Мен болсам — жүйткіп шықтым Баянтаудан.
“Шалқыма” мен “Еділдің толқындары” —
Құрдастар жан-жүректің нұрын сауған, —*

деуім шығармашылық шындық еді. Бұл екі дастан да 1937–38 жылдардың жыр перзенті болып дүниеге келген болатын. Ол жылдарда бірде-бір жаңа шығарма Қазақстан Жазушылар одағында оқылмай, талқыланбай, баспаға “шеру” тартпайтын. Әбу де, мен де әдебиетке, Жазушылар одағына сол жылдарда келген жас қаламгерміз. Менің “Шалқыма” дастаным оқылып, талқыланып, талап-тілектер ескеріліп, баспаға ұсынылған қуанышты күндерімде Әбудің “Еділ толқыны” да сондай қатал сараптан өтті. Қажым Жұмалиев, Тайыр Жароков, Қалмақан Әбдіқадыровтан кейін өз пікірімді, ризашылығымды білдірдім: “Еділ толқыны” — тек қана теңізде өскен, теңіз кешкен Әбу ақынға ғана тән сәтті жазылған поэма. “Еділ толқыны” кітап болып басылып шықты, оқырмандар ризашылығына бөленді. Бұдан кейін жазған “Ақмаралдың жүрегі”, “Намыс ұлы”, “Ұлым туралы ой” поэмалары да сәтті дүниелер. Ақын сезім, ой-арман, қайырымдылық, адам жанын тани білуге ынтық келеді. Адамның болашағын болжамшыл етіп, жан иесін, жан жүйесін, өнер таңдауын парасатқа бейімдеп келеді.

1938 жылы Жазушылар одағы басқармасының төрағасы боп істейтінмін. Әбекең “Учпедгиздің” директоры. Мен 10-сыныпқа арналған хрестоматия (оқу-ағарту наркомының тапсыруы бойынша) әзірлеп, баспа директоры Әбу Сәрсенбаевқа барған едім. Хрестоматиялық жазбаларды тапсырдым, қабылдап алды. Енді кетуге ыңғайлана бергенімде, Әбу:

— Дихан! Менің хатшым болып отырған ауызға бөлмедегі балаң жігітті көрдің ғой...

— Көрдім, сонда не?..

— Сол баланың аты Баубек, өлең жаза бастап, талаптанып жүр. Өнер шығатын жас.

— Бәрекелді. Айтқаныңыз келсін! Бізге жас таланттар қажет жылдар ғой бұл, Әбеке!

— Дихан, Жазушылар одағында жас ақындар мен халық ақындарына арналған үш айлық курс ашылады екен, рас па?

— Рас.

— Ендеше, сол курсқа Баубекті алсаң... Менің қабылдау бөлмеде телефонның құлағын бағып отыра берсе, ойында барын, болашақ дарынын жоғалтады ғой. Баубек! Баубек, мұнда кел! — деп дауыстады, жауап күтпей, өзі орнынан тұрып барып, тобылғы өңді өрімдей толымды балаң жігітті ертіп келді де, менен жауап күтпестен, Баубекке: — Мына кісі Дихан Әбілев, — деп таныстырды.

— Дихан ағаны білем, өлеңдерін де, “Шалқыманы” да оқығам, — деді жігерлі, өткір мінезді Баубек.

— Бұл Дихан ақын ғана емес, Жазушылар одағының басшысы. Жас ақындар үшін үш айлық курс бар одақта. Соған барып оқитын бол!

— Барам! Барғанда қандай, Әбу аға, рахмет сізге! Курсына алғызса, Дихан ағаға тіпті көп-көп рахмет, — деді Баубек қуанған, көмескісіз жігерлі үнмен.

Сонымен Баубекті курсқа алдық. Қажым, Есмағамбет сабақ берді. Мұхаң мен Сәбең де лекция оқыды. Шығармашылық ақыл-кеңестер өткізді. Курсты бітірген соң Баубек “Лениншіл жас” газетіне, Мұқан Иманжанов “Соц. Қазақстанға” қызметке орналасты. Баубек курсты бітіріп, редакцияға қызметке орналасқанда, ақкөңіл Әбекең туған ағасындай қуанышпен үйіне бас қостырғанында, Баубектің келешегінен жақсы үміткер күтетінін айтып, ақырында: “Жас қаламның қарымды, нанымды, көркем өрнекшіл болсын! Сәт тілеймін”, — деп Баубектің маңдайынан сүйген еді.

Баубек болса содан былай өлеңдерін газеттерге жариялай бастады. “Айсұлу” поэмасын жазуға кірісті. Ылаж не, соғыс басталып кетті. Әбу де, Баубек те, мен де майданға кеттік.

Соғыста да болдық. Әбудің де, менің де Баубектен күткен үмітіміз: оның майдандағы жауынгерлігі өз алдына бір төбе, қаламгерлігі-ақ риза етті. Баубек Бұлқышевтың от ішінде, оқ астында орысша жазған “Я хочу жить”, “Коварство и любовь”, “Письмо сыну Востока”, “Слушай, Кавказ” және басқа мақалаларын “Комсомольская правдадан” бірінен соң бірін окопта, блиндажда оқып: “Е, бәсе, осындай болса еді біздің Баубек”, — деп сүйсіндік. Оның бұл туындылары ұлы жазушы Ғабит Мүсіреповке ұнағаны сонша, ол қазақшаға жедел аударып, баспасөздерге жариялап отырды. Кейін мен құрастырып, Ғабит алғысөз жазған Баубектің еңбектері кітап болып шыққанда, Әбу Сәрсенбаев сол кітапты қолына алып отырып, өз үйіндегі жазушылық бөлмесінде:

— Қайран Баубек! Қайран жалынды жауынгер, жыр жүрек Баубек! Сенің өміріңді отаған қу соғысқа, қанды қол фашистерге лағнет! — деп көзіне жас алып, көкірегіне басты. Сүйген жары, ақылды, есті әйел, белгілі журналист Ләзиза апай:

— Әбеке, қойсаңызшы, өкініш те, көз жасы да Баубекті тірілте алмайды, Абайдың айтқаны бар емес пе еді: “Өлді деуге сыя ма, ойлаңдаршы, өлмейтұғын артына сөз қалдырған”. Баубек рухы мәңгі тірі. Сол қан майданды бастан кешкен Дихан екеуіңе әзірлеген дастарқаным күтіп тұр, жүріңдер, — деп төрге шақырды. Бұдан кейін бір кездесуімізде, отырысымызда Отан соғысы тақырыбына жазылған шығармаларды әңгімелегенімізде, Әбу:

— Өзің отырғандықтан емес... Отан соғысы тақырыбына жазылған дүниелерімізде майдан шындығын әр қырынан, алуан, қаһарлы, қанды жағдайларды нанымды, көркем сипаттаған сенің “Майданбегің” ғой. Одан соң Мариямның “Мәншүгі”, Қасым Аманжоловтың “Абдолласы”, — деп рахаттанды.

— Әбеке-ау! “Майданбекте” “адамды адам қалай өлтірді” деген Майданбектің алғашқы жан түршігуін айтатын бір шумақ үшін мені Военный трибунал өлім жазасына — атуға бұйырғанда, сол “атылудан” аман алып қалған Мәлік айналайын, Ғабдуллин еді. Әсіресе, майданның саяси басқарма бастығы, кең тынысты, келелі ойлы, парасатты генерал Дребеднев-ті. Мәліктің жатқан жері жарық, топырағы мамық болсын! Ал генерал Дребедневке нұр жаусын.

Әбекең ойлана қалды да:

— Сонда... Сен атылып кетсең, қазақ жұрты, қазақ әдебиеті “Ақын арманысыз”, “Алтай аруларынсыз”, “Майданбексіз”, “Махаббат тағдырысыз” қалар еді. Мәліктің

рухына тағзым етейік! Қайран Мәлік! — деп көңілі босап, көзіне жас алды. Өксіп те жіберді. Мен отырып:

— Әбеке, өзіңізге аян, шығарманың бағасы көлемінде, жанрында емес, сапасында, сыр сиқырында, өрнек өнерінде, сезімдік дүниесінде десек, сіздің “Ақша бұлтыңыз” Отан соғысы тақырыбына жазылған жырлардың ақ періштесі ғой,— дедім.

Расында, “Ақша бұлт” — махаббат, сағыныш жолындағы адам жүрегінің қыл пернесі, ыстық шындық. Оқырмандар сезімін, жан толқынын, жан сырын жеткізетін жан ләззаты. Біздер, ақындар, бұрын тек қана саяси лирика жазумен болдық. Тақырыптарымыз: Октябрь революциясы, оның жеңісі мен жемісі, ұлттар достығы, 8 Март, 1 Май мерекесі, авиация, темір жол күндері, Совет Армиясы күні, егін салу, егін ору, астық тапсыру. Ленин, Сталин көсемдер мен Ворошилов, Каганович, Орджоникидзе, тағысын-тағылар туралы жыр толғанумен, өрнектеумен болдық. Ал махаббат, табиғат, адамдар қарым-қатынасы, мінез-құлық, өнер жүйелерін еркін, сыршыл тақырыптарға тек қана Отан соғысында, от ішінде, оқ астындағы жауынгер ақын-жазушылар біздер бастап, елдегілер қостады. Әбудің жаңағы “Ақша бұлты” осының жан жүйесінің жас перзенті дер едім.

Енді бір оңаша отырысымызда Әбекең қазақ поэзиясының өскен өркендерінің әдебиетімізге не бергенін, неміз бар, неміз жоғына салиқалы ой жүгіртті де:

— Біздің поэзиямызда “Көкшетау”, “Құлагер”, “Құралай сұлу”, “Шалқыма”, “Тасқын”, “Майданбек”, “Мәншүк”, “Біздің ауылдың қызы”, тағы да басқалары әдебиетіміздің нұрлы игілігі. Ал Әбділданың “Сәкен монологы” — терең тебіреніс, — деп ерекше атап рахаттанды.

— Әбеке, сіздің өзіңіздің “Еділ толқынынан” бастап, “Намыс ұлы”, “Ұлым туралы ой”, “Жар рухымен сырласу” поэмаларыңыз оқырман жүрегіне жол тапқан, тамаша әсер қалдырған, қадірлі туындылар. Әсіресе, соңғы “Жар рухымен сырласу” адам жанын тебіrentетін, махаббат күдіретіне бас идіретін поэма.

— Е, солай ма өзі? Солай де, — деп біртүрлі күлімсіреп, жүзіме қарады да, — Дихан! — деді өзіне ғана тән қоңыр үнмен. — Поэзияда “Шаһнама”, “Русьға кім жақсы тұрады”, “Демон” тәрізді өлеңмен жазылған романдар туған халқының да, дүние жүзі поэзиясының да Бұланайлары. Ал біздің дәуірімізде, бізде өлеңмен жазылған романдар “Кім жазықты”, “Сұлушаш”, “Алтай жүрегі”, “Алтай асулары”, “Құрманғазы” — төрт алып бар, бұлардың әрқайсысы өз алдына жыр

шалқары. Осы төртеуі бастаған өнеге бүгінгі талантты ақындарымыздың өлеңмен жана романдар жазуына салиқалы, тарихи мектеп қой. Иллаһи, өлеңмен жазылған жаңа романдар дүниеге келгей! — деді қазақ поэзиясының болашағына да қамқор Әбекең жарықтық!

— Тілегіңіз қабыл болсын, Әбеке!

1964 жылы “Ақын арманы” трилогиясының алғашқы кітабын жазып бітіріп, Жазушылар одағына апардым. Проза жанрында кеңесші болып істейтін Әбу қолжазбамды бірсыпыра жазушыларға, әдебиетшілерге оқытып алып, талқылау ұйымдастырды. Алдымен өзі оқып шыққан екен. Сол талқылауда Есмағамбет Ысмайылов, Қалижан Бекхожин, Ғабдол Сланов және басқа жазушылар, сыншылар пікірлерін айтты. Әлжаппар Әбішев сонша риза болып:

— Сұлтанмахмұт бейнесі танымды да нанымды жазылған. Романның әсіресе тілі бай да көркем. Ақын жазғандығын жариялайды. Бұл “Ақын арманы” баспа жыл сайын шығарып тұруына да тұрарлық роман, — деді.

“Ақын арманының” жаңағы бірінші томы жарық көргенде Әбекең біздің үйге келіп, қасында Ләзиза апай бар, күшақтап, бетімнен сүйді. Бұдан кейін 1974 жылы “Ақын арманының” соңғы үшінші томы шыққанда өз үйіне шақырып, шығармашылығыма ризашылығын білдірді.

— Басқа қаламгер тұтастарымыздан бұрын прозада ірі дүние бердің, Дихан! Әсіресе, Сұлтанмахмұтқа кінә таққыш, мін тапқыш сыңар мінез, солақай да содыр, белсенді “сыншылардың” аузына құм кұйдың. Сұлтанмахмұттың саналы бейнесімен сол тұстағы халқымыздың асыл арманын, ақыл-ой, сана-сезім, жігерінің сілкінісшіл күрескер тұлғасын сомдаудың бүгінгілерге де, болашақ ұрпақтарға да үлгі-өнеге ғой, — деді.

Сол сөзді, ақ ниетті Әбудің аузынан мұндай адал да әділ пікір естігенде қайтіп риза болмассың.

— Рахмет, Әбеке, рахмет!

Ал қайырымдылық деген Әбекеңде баршылық болатын. Студент Қуандық Шаңғытбаевты, сырқат Қанипа Бұғыбаеваны, жесір Сәпенді үйіне жатқызып, асырап-сақтап, армандарына жетуіне жәрдемдесті. Әбудің қайырымдылығы бұл үшеуіне ғана емес, талантты талай жастарға жасалғанын білемін. Міне, осындай кіршіксіз көңіл, жаны жомарт, ақкөңіл Әбуден қолынан келер жақсылықтан басқаны кім күткен! Әрине, солай еді. Менің өзіме де, анау жылдарда шығармаларымның тезірек жарық көруіне де, материалдық жағынан да жасаған жақсылығы ұмыт болмақ емес.

1948 жылы қазақ өнері мен әдебиетінің Москвада

онкүндігі өтетін уақыт жақындап қалған түс еді. Онкүндікке қатысатын кім-кімге болса да қаражат керек. Төрт жарым жыл соғыста болған менің күйім, әрине, онша оңалып кете қоймаған кез. А. Некрасовтың “Русьта кім жақсы тұрады” деген өлеңмен жазылған романын аударып жүргенмін. Бұнымды жақсы білетін Әбу “Учпедгизде” директор еді. Қаражаттан қысылып жүргенімді айтқанда, жаңағы “Русьта кім жақсы тұрадыға” шарт жасап, 25 процент қаламақы бергізіп, “уһ” дегізді. Онкүндікке көңілді қатыстым. Ал 1958 жылғы онкүндігімізде “Жас азамат” деген шағын поэма мен өлеңдер кітабын шығарып жәрдемдесті.

Әбу ақын ғана емес, прозаик те. Оның қаламынан туған— “Толқында туғандар”, “Теңіз әуендері” романдары, “Офицер күнделігі”, “Жауынгер монологы” повестері қазақ прозасы қазынасына қосылған елеулі туындылар. Әбу драматургияда да қалам тербетті. Орыс классиктері Пушкин, Лермонтов, Некрасов өлеңдерін аударып, өзінің ақындық өнеріне үлгі ете білді. Ал Әбудің өз шығармалары, әсіресе поэзиясы орыс, болгар, эстон, тәжік тілдерінде де сөйлеген, соған “болдым”, “толдым” деп асып-таспайтын да еді. Жанарына жарқ еткен бір ақынның шағын өлеңі түссе болды, оқып, іштей парасаттанып, пікірін айтатын, өзгенің де пікірін тыңдайтын. Бір ғажабы, сондай ой - толғамдарын не топта, не жиналыстарда “айтқыштық”, “білгіштік”, “белсенділік” жасамайтын ерекше табиғаты болатын. Бұл мінезі Бейімбет Майлин ұстамдылығына ұқсас еді. Әбекеңмен екеуіміз жиі кездесетін, сырласатын едік. Сексенінші жылдардың бір жазында серуендеп жүр едік, Әбекең тұра қалды да:

— Дихан, қарашы анау көкжиекке! Сен осы көкжиектің көрінісін, оған жетуінді ақынның арманымен сипаттапсың.

— Әбеке-ау, менің ол көкжиегім табиғаттың көкжиегі ғана емес, шығармашылық көкжиегіміз ғой. Әлгіндей көкжиек бар жерге жетсең, ол құбылып, жеткізбеске айналады. Сонда да құмартамын, асығамын, ол менің жас шағымнан ғашық әнім! “Балаймын алдымдағы арманым, алыста көкжиектер ашылғанын!” — деп, бір шығарманы жазып бітірдім десең, алдыңнан жаңа бір тақырып көрініс береді. Одан кейін тағы солай. Ірі ақын Сырбай Мәуленнің “Көкжиегі” табиғаттың көрінісі ғана емес, жазатын жаңа шығармалар көкжиегі, ақынға жаңа арман боп оралар философиялық толғам ғой, — дедім.

— Білем. Оқығанмын. Сыршыл ақын Сырбайға рахмет. Мен де ақындар арманының көкжиегі деп бағалаймын. Ал шынымды айтсам, көкжиекті мен неге жазбадым екен деп те қоям ішімнен, — деді Әбекең.

– Бұныңызға шексіз нанам, Әбеке! Өйткені Қасымның “Абдолласын”, Әбділданың “Сәкен монологын”, Сіздің “Ақша бұлтты” мен неге жазбадым екен деу менің де ойымнан кетпейді. Өйткені Сіз сияқты мен де соғыста болдым. Тап ондай ақша бұлтты мен де көрдім. Менің де сүйген жарым егде, Алатау бауырында, Алматыда еді ғой. Мына ақша бұлт сүйген жарымның маған жіберген орамалы шығар деп неге жырламадым екен деймін.

Мүмкін, мен жазғанмен де, Сіздің “Ақша бұлттай” әсерлі етіп жаза алмайтын шығармын. Сіздің “Ақша бұлтыңыз”, Әбеке, қазақ поэзиясындағы махаббатқа ақ сүттей адал, нәрлі сезімімізді тебірендер ыстық сыр.

Ұлы Абай “Өлмейтұғын артына сөз қалдырған” деп қандай сөзге, қандай ақынға бағыттап айтты екен десек, мен “Ақша бұлтты”, “Ақша бұлттың” авторы Әбу Сәрсенбаевты айтар едім.

Сөйтіп... өзі арамыздан кетсе де, көптеген сәулетті де салауатты шығармаларымен Әбу Сәрсенбаев, әсіресе “Ақша бұлтты” жасай бермек, жасай бермек!

Дихан-баба ӘБІЛЕВ,

*Қазақстанның халық жазушысы.
“Егемен Қазақстан”, 2 қараша, 1996 ж.*

АҚША БҰЛТТАЙ АҚПЕЙІЛ

Ақындарымыздың алды алпысқа келе бастады. Әдебиетті сүйетін осынау зерделі қауым кеше Асқардың, бүгін Әбудің алпыс жасқа толуын мерекелеп, мәре-сәре болып жатыр. Ал алпыс — ғұмыры жеткен кісінің соқпай кетпейтін биігі. Бұл жас қашаннан бері біреуге аз, біреуге көп көрінеді. Мәселен, бала көзімен қарасаң, алпыс жас — басына қар түсіп, қабағын қырау шалған қаһарлы биік. Етекте жүргенде біреу оған үрке, біреу жүрексіне қарайды. Шынында да, жақсы көретін аға ақынның бір кездегі қалың қара шашы сиреп еді. Көз алдына әжім дәл бір соқа жыртқан жердей боп, өмір соқпағының айғыздап тастаған ащы-тұщы ізі жосылып жатады. Ақын өмірі — ауыр өмір. Аз жасаса да, көп жасаса да, ақын өзіне тиген сыбағалы жасында басқа кісілерше рақаттанып өмір сүрген емес. Қыс айларының небір қар борап, жел азынап ұлып тұрған ұзақ-ұзақ түндерінде бүтін халық шырт ұйқыда жатқанда да ақын кірпік ілмей шығады. Шам түбінде жалғыз сарылған ақын осынау тылсымдай тыныштықта өз бөлмесін өмірге толтырып алып, адам баласы мекен еткен арғы, бергі заман тарихын жалғыз шарлап із

кеседі. Ақын көз алдында өкірген көк долы теңіз тулап жатады. Көк толқын арасында кенерінен су құйылып малтыққан қайықта ажалмен арпалысқан жалғыз теңізші...Қандай көкбет қайсар! Одан бір кезде шеру тартқан қол жым-жырт меңіреу даланы дүбірлетіп, қиқу салып өтеді. Онан соң жорықтар мен жортуылдар елестеп, қираған қалалар, апат болған тайпалар, уалаяттар, жігіт қаны, ананың жар-жұбайдың омырауын жуған көз жасына көңіл тебіренеді. Енді бір кез сүйгеніне қосыла алмаған жас қыз бен арманына жетпей кеткен жас ұлан хикаясына көңілін улап отырған ақын бүгінгі түнді де мігірсіз жөнелтіп салғанын, сырт жағынан таң атып, терезеден түскен күн сәулесін сезбей қалады.

Стол үсті қопыраған, шимайлап сызылған қағаз беттері. Ақын қалжырап, бойын әрең қозғап, стол жанынан түрегеледі. Кеше столға отырғандағысынан әлдеқайда қартайып қалған. Сүйікті перзентіне өз бойындағы ең асыл сезіммен бірге тағы да бір өмірін қоса берген; тұла бойындағы жастық жалынын да берген.

Бүгінгі ақын алпысқа кеп, көрлікке кәдімгідей мойын ұсынғанымен, осыдан 40 жыл бұрынғы уыздай жап-жас қалпын сіз оның шығармаларынан көресіз. Алғашқы ақ уыз махаббатынан бастап, ата-анасына, Отанына, туған жеріне деген небір шынайы асыл сезімі, өзінің пәктігі, мөлдір тұнықтығымен тап бір қатты соққан жүрек тынысындай боп сол баяғы балғын жас қалпында қарап тұр.

Әрбір шын мәніндегі нағыз ақын секілді, Әбу шығармасында да өзіне тән ерекшеліктер көп. Біз соның екеуін ғана атап өтпекпіз.

Біріншіден, Әбу Сәрсенбаев — қазақ жазушыларының ішінде теңізді жырлаған кісі. Теңіз жыршысы. Айта берсең, қазақ әдебиетінің топырағында тұңғыш рет Әбу ағаның теңіз мотивінде туған жырлары тыңнан жол салып жарып ақты. Атырау толқыны қазақ даласына алғаш рет ақын ағаның жырымен ақжалданып, бұйраланып келді. Қазақ балықшылары жөнінде тұңғыш роман жазған Әбу аға. “Толқында туғандар”, “Капитан ұлы” соған айғақ.

Сонымен бірге Әбу Сәрсенбаев — не жазса да табиғатынан лирик, мейлінше лирик ақын. Жасыратыны жоқ, әнебір кезде жалаң патетика, жалаң пафосқа көбірек басыңқырап кетіп, көңіл күйін жырлауға құлықсыз жүрген шағымыз болды. Оған себеп те болды. Осыдан 20—25 жыл бұрын қарлы окопта, оқ астында жауынгер жолдасының өлігінің үстінен аттап жүрген солдат ақынды бір сәт, бір ғана сәт көз алдыңызға елестетіп көріңізші. Оның көңіл күйін байқап

көріңіз. Бетіндегі бар түгін қырау шалған. Көкірегі кекке толы. Жеріне баса-көктеп кірген жауға деген өшпенділіктен, кектен, ызалы ашудан басқа сөз ауызға түспейтін ашулы кезде ақын Әбу өзінің көңіл күйіне үнді:

Уа, ақша бұлт, айтшы маған,
Айтшы маған, келдің қайдан?
Ақ төсіңнен күн сүйгенде,
Жаралдың ба Алатаудан?
Әлде Арқаның ару қызы
Отырғанда кесте тігіп,
Алдындағы ақ жібегін
Әкетті ме жел көтеріп?
Әлде Алатау ұшарынан,
Менің жандай сүйген жарым
Бұрышына сәлем түйіп,
Ұшырған ба орамалын?

Әнебір ел басына қатер төнген ең бір қиын кезде туған өлең. Соған қарамастан, көңіл тырнайтын не әлде тәніңе тікендей қадалып, жаралы жаныңды қансыратып жатқан бір жол, бір сөз болсашы! Мұнда арманы үздіге аһ ұрып жатқан күрсініс те жоқ, қым-қиғаш ұрыста өзінің оқ ұшында тұрған өмірін ойлап, тірліктен баз кешіп жатқан торығу, түңілу жоқ. Халық кеудесі кекке толы кезде жауынгер ақын қарлы окопта винтовкасын бауырына қысып отырып өмірге деген жүрек түбіндегі жылылығын өзінің демімен үрлеп басып, артта қалған сүйген жарына, туған жеріне назды сағынышын әйгілі ақша бұлтымен жолдап жатты.

“Ақша бұлт” — ақын жүрегінің тереңінен тас бұлақтай жарып шыққан сұлу сазды, сыршыл лириканың қан майданнан ұшырған ақ шағаласы!

Әбу Сәрсенбаев өзінің табиғатынан, болмысынан биязы кісі. Ақынның өзі де ақша бұлт сияқты кісі жанына көлеңке боп тиіп көрмеген жан. Қандай сезім тұсында тап келсең де, ақын ағаның қоңыржай мінезі кемерінен асып төгілмей, бастапқы бір қалпында, бір теріге сыйып тұрады.

Әбу ақын ретінде де, азамат ретінде де оқшауырақ тұрған жан. Оқушы қауым ақын Әбуді таныса да, азамат Әбуді әлі тани қойған жоқ. Өйткені Әбу тым қарапайым, тым кішіпейіл. Әдебиеттегі лайық орның мынау, ілгері барыңыз деп сүйресеңіз, ол кісі құдды желегі басынан түспеген жас келіншектей сәл ізеттің өзінен именіп, кейін қарай тартынақтап, қайда бір көзге түспейтін елеусіз жерде қалып қойып жүреді. Осы күндері газет, журнал бетіне, топ алдына ілігіп шығып жүргені де алпыстың арқасы, жасыратыны жоқ.

Әбу ақынның осы бір кішіпейіл, сыпайы мінезі оның қаламынан туған шығармасына тән.

Міне, бүгін ақын ағамыз алпыста. Алпыс — ата жасы. Мұнда ұзақ жылдар көз майын тауысып жазу столының басында сарылған өз арамыздағы ең бір кішіпейіл жанның ұзақ кешкен өмір жолы жатыр. Ол бүгін ел көзін тіккен биікте, алты қырдың үстін басып тұр. Әлемдегі биік тау — Эверест, ол бүкіл әлемде біреу болғанмен, альпинистер оған әр түрлі жолмен шығып жүр. Алпысқа да адам әр түрлі жол, әрқилы әдіспен шығады. Адам өмірінің алтыншы қырқасына бауырыңды жерге төсеп жыланша ирелеңдеп жорғалап та, қыранша ұшып шығып та жатады. Ақын кісі алпысқа екпіндеп ұшып қана шығады. Өмір жолы басында ата-ана бауырында туып-өскен баланың баршасына бірдей боп басталса да, бара-бара әркім өз соқпағын тауып, бірі тастан, бірі өткелден, бірі шөл, бірі көлден жол тартады. Бұраландап басталса да, соңыра қазіргі жалаң аяқ баланың бәрін осы биікке жетелеп әкеліп, айнала төңірегіне көз салып, шолып өткізеді. Артында алты қыр жатады. О дағы өмірінің бір-бір биігі. Сен осы биікке кім боп көтерілдің? Абай айтқандай, ата баласы болдың ба әлде адамзат баласы боп, ұлы арман арқалап көтерілдің бе?

Әбу аға бұл сауалға өзі жауап берген:

Білмеймін мен — жаманмын ба, жақсымын,
Мен келгелі бұл өмірге
Талай таңдар атып, талай батты күн.
Алтын таулар орнаттым деп мақтануға қақым жоқ,
Еңбекпенен өтті әйтеуір менің жалын жастығым.
Ұзақ жасап, бітіргенім аз болса,
Сақалымның сата алмаймын ақтығын!

Әбдіжәміл НҮРПЕЙІСОВ.

Толғау. Раздумье.

“Жазушы”, Алматы, 1972 ж.

МОЙ СТАРШИЙ ДРУГ

1

Здравствуй, Абу!

Если человека узнал на войне, то узнал его таким навсегда.
Другим он уже не будет.

Вместе с Абу Сарсенбаевым я прошел два года военного пути — от украинского городка Белолуцка до столицы Австрии. Я видел, как он до дна души был охвачен горем